

Het mediterrane gebied bekeken door een andere bril

De coördinatrice van de *Plasactie*, Baharak Bashar, en haar partner (in crime) Parsival Delrue, reizen gedurende één jaar langs de landen die aan de Middellandse zee grenzen. Op hun reis onderzoeken ze de publieke toiletten die ze tegenkomen. Tot nu toe werden de wc-brillen van Slovenië, Kroatië, Bosnië-Herzegovina, Servië, Bulgarije en Turkije onder de loep genomen. Dit verslag zal verder worden aangevuld met de gegevens uit Griekenland (wordt op dit moment bezocht) en (mogelijk) van Noord-Italië.

In het tweede deel van de reis zal diezelfde loep gericht worden op de toiletten van: Syrië, Jordanië, Libanon, Egypte en mogelijk Libië, Tunesië, Marokko, Spanje en Frankrijk.

Tijdens de reis stuurt Baharak geregeld verslag door van hun onderzoek. De sanitaire situatie wordt per land gerapporteerd. Haar verslag vind je hieronder op de website. De bijhorende foto's van een aantal toiletten kunnen worden bekeken in de fotogalerij waar ze gerangschikt zijn per land.

Slovenië – Kroatië

In het algemeen is de signalisatie van de toiletten langs de wegen niet systematisch, maar je hebt nooit de indruk dat je in nood bent omdat je geen sanitair vindt.

In het super toeristische ontwikkelde **Bled**, een mooi glaciaal meer in Slovenië, is het beleid nog niet zover ontwikkeld dat het belang van publieke toiletten langs de bad- en recreatieplaatsen ingezien wordt. In de supermarkt Mercator, een van de meest voorkomende supermarkten in Slovenië, vraag ik of ik naar het toilet mag. De bediende antwoordt dat ze geen toiletten hebben. De horeca en de omgevende campings vangen vaak de toeristen op om van hun sanitair gebruik te maken. Toch heb ik geen toiletdame of –heer gezien en toch zijn de toiletten er proper.

Zo'n 25 km van Bled, in **Kranj**, vraag ik in een toeristisch bureau of ik hun sanitair mag gebruiken. Een vriendelijke dame geeft me een sleutel. De toiletten zijn hypermodern en extreem proper, evenveel eenheden voor vrouwen, mannen en ééntje voor mensen met een handicap. Toch zijn ze niet publiek, vertelt de bediende van het toeristisch bureau, wanneer ik haar vraag waarom de toiletten op slot gaan. Dit om overlast te vermijden, gezien er een leemte is aan publieke toiletten.

In **Ljubljana**, aan de grote markt langs het water, zijn op een wandelafstand van 400 meter, langs de twee meest bezochte bruggen zowel vrouwen- als mannentoilet voorzien. Mensen met een handicap kunnen helaas van deze toiletten geen gebruik maken en in de nabijheid van deze betalende toiletten heb ik geen voorzieningen voor de invaliden gezien. Het tarief van de toiletten is 17 cent.

De tankstations van de keten Petrol is alom vertegenwoordigd langs de banen van Slovenië. Naast hun gunstige dieselprijs bieden zij altijd gratis toiletten aan voor vrouwen, mannen en mensen met een handicap. Deze tankstations zijn ook in Kroatië vertegenwoordigd maar ze zijn beduidend minder vertegenwoordigd dan Tifon, Ina, etc. Bij een toiletbezoek in het tankstation Tifon, kreeg ik heel vriendelijk en welwillend de sleutels van hun toiletten die evenveel eenheden voorzien voor beide seksen. Maar voor de mensen met een handicap heb ik geen sanitair gezien.

In het algemeen is de signalisatie van de toiletten langs de wegen niet systematisch, maar je hebt nooit de indruk dat je in nood bent omdat je geen sanitair vindt. Nergens in Kroatië ben ik betalende toiletten tegen gekomen. Al geef ik toe dat ik op dit moment de grote steden in Kroatië niet heb bezocht. Toch, in het super toeristische **Zadar** aan de kust van Kroatië, mag ik getuigen dat de toiletten op de stadsplannen, zowel op de zakformaat kaartjes als op de

plannen op de grote panelen, precies waren aangeduid. In een van de bezochte toiletten langs de dijk van Zadar, die bemand en proper was, weigerde de man mijn centen toen ik hem vroeg hoeveel mijn bezoek kostte. Hij wordt door de gemeente Zadar betaald om de toiletten te onderhouden. Je mag hem altijd wat drinkgeld nalaten al hoeft het niet, heeft hij me laten merken.

Voor we Zadar verlaten richting Split, brengen we een bezoek aan het supermarkt Konzum (het Kroatische woord voor consumptie). We krijgen daar niet enkel onze waterbidon van 10l gratis vol maar we merken dat het supermarkt voorzien is van gratis en propere toiletten voor zijn klanten. De grote supermarkten bij ons, als Delhaize, Makro, GB, etc. mogen hieraan een voorbeeld nemen.

Op een privé parking met een uniek zicht op één van de zoveelste baaien aan de Adriatische zee in het toeristische **Omiš**, betaal je 3,5 euro om een hele dag lang op de parking te staan en van de gratis buitendouches en toiletten gebruik te maken. Op piekdagen komen er ongeveer 400 mensen naar hier afzakken, maar toch blijven de toiletten een deel van de basisaccommodatie van de parking, ze worden niet apart uitgebaat!

Bosnië-Herzegovina

*In **Sarajevo** is de sanitaire situatie misschien even erg als in Brussel. Met dat verschil dat Sarajevo zo'n 15 jaar geleden bijna volledig platgebombardeed was en Brussel niet. Een stad in opbouw kan men moeilijk bekritisieren.*

Als we de grens oversteken naar Bosnië-Herzegovina merken we dat langs de weg zowel het merendeel van de tankstations heel duidelijk hun toiletten langs de weg signaleren als de wegrestaurants.

In het christelijke pelgrimsoord in **Međugorje** is alles zeer goed voorzien voor de bedevaarders. De religieuze instantie is op dat vlak veel meer uitmuntend dan vele organisatoren van festivals. Deze laatste zouden dringend hier iets van moeten opsteken! Van gratis parkings tot gratis toiletten en drinkwater is alles tot in de puntjes voorzien. In de toiletten ben je vrij om al dan niet een fooi achter te laten. Dat geeft je natuurlijk een gevoel van gastvrijheid en juist daarom heb je de neiging om grotere bedragen fooi achter te laten, wat ik ook gedaan heb. Ik heb moeite om maar 1 cent voor betalende toiletten in België te betalen, maar hier liet ik maar liefst 3 euro achter. Een dame en een man staan er permanent de toiletten te onderhouden. Boven een kist aan de uitgang is er in verschillende talen vertaald dat de bezoekers een fooi kunnen achterlaten indien ze dat wensen.

In tegenstelling tot Međugorje, moet je voor het gebruik van de toiletten in een van de 47 moskeeën in **Mostar**, dat tot een toeristisch monument is herschape, liefst 50 cent achterlaten. In drie verschillende koersen staat het toilettarief op de deuren aangeduid. In het super toeristische Mostar is het niet evident om zomaar een publiek toilet te vinden. Toch geen wildplassers of urinoirs gezien. Het aantal toiletten is voor man en vrouw gelijk of vaak worden er uniseks toiletten aangeboden. Die kunnen wel voor ongemakken zorgen, zoals een natte bril, vaak nagelaten door sommige luie, egoïstische mannen. Het moet natuurlijk ook gezegd dat de moslims zich over het algemeen met water schoonmaken na een toiletbezoek. Het zou kunnen dat de natte brillen het resultaat zijn van dit reinigingsproces!

In het busstation van **Jablinica**, op weg naar Sarajevo, vinden we gratis publieke toiletten voor man en vrouw.

In **Sarajevo** is de sanitaire situatie misschien even erg als in Brussel. Met dat verschil dat Sarajevo zo'n 15 jaar geleden bijna volledig platgebombardeed was en Brussel niet. Een stad in opbouw kan men moeilijk bekritisieren. Sommige snackbars hebben in het geheel

geen sanitair. Andere horecazaken hebben vaak één of maximum twee toiletten die ze soms op slot doen en enkel vrijgeven aan hun klanten. Dit in tegenstelling tot sommige Belgische horecazaken die zelfs hun klanten laten betalen. Openbare privé toiletten zijn zéér goed aangeduid, zijn zéér proper, hebben ruime openingsuren maar toch worden ze duur aangeboden. Er mee rekening houdend dat een drankje 1 euro kost, betaal je voor het dumpen ervan 50 cent. In sommige donkere hoeken vind je dan logischer wijze uitwerpselen en uit de nissen van de gebouwen ontsnapt de walm van urine.

Zowel in Bosnië-Herzegovina als in Kroatië en Slovenië ontbreekt het aan een uniform aanbod aan publiek sanitair uitgebaat door de overheid, maar over het algemeen is de signalisatie voor de aanwezige toiletten héél duidelijk. Bovendien is er veel groen en dat op zich helpt zeker als je echt dringend moet. Toch ben ik er gedurende de hele reis niet in geslaagd om, al heb ik een wildplas gevoelig oog, een wildplasser te betrappen. De enige plek waar ik dat gezien heb was langs de Kroatische kustweg waar zowel vrouwen, kinderen als mannen discreet hun behoefde aan de natuur, de dorre rotsen, schonken, vaak achter hun auto verscholen.

Ik mag besluiten dat ik tot op heden nergens behalve in Nederland en in België (Gent, Brussel, Brugge), ondanks de alleenstaande urinoirs, wildplassers heb gezien, behalve één in Sarajevo waar de toiletten even duur zijn als in België. Als er toiletten zijn voorzien, is dat voor iedereen en als die betalend worden aangeboden, is dat ook voor iedereen (van de andersvaliden wordt op sommige plaatsen geen geld gevraagd). Voor de mensen met een handicap is er behalve in Duitsland en Engeland nergens in de bezochte landen op een systematische manier aan sanitair gedacht.

Servië – Bulgarije

Sommige wegrestaurants maken gebruik van het tekort aan Wc's en ze duiden hun Wc's als troef aan op hun reclameborden langs de weg.

Vanaf het moment dat we de Servische provincie van Bosnië-Herzegovina, Srpska Republiek, binnen rijden, verdwijnt bijna alle Wc-signalisatie. Sommige wegrestaurants maken gebruik van het tekort aan Wc's en ze duiden hun Wc's als troef aan op hun reclameborden langs de weg. Hier heb ik ook voor het eerst, op de één na in Sarajevo, twee wildplassers langs de weg gezien. Wanneer ik het sanitair van een tankstation langs de weg wenste te gebruiken, dwong de stank en vuiligheid van het Wc mij naar buiten. Ik besloot ook om dan wild te plassen!

Hoewel ik geen steden in Servië bezocht heb, kan ik getuigen dat langs de baan moeilijk een geschikte propere Wc te vinden is. Op dat vlak is er veel werk aan de winkel in Servië.

Wanneer we de grens oversteken naar Bulgarije zien we grote signalisatieborden voor publieke toiletten die aan 50 cent worden aangeboden bij de grenspost. Eenmaal de grens over zie ik ook hier een wildplassende man langs de baan. Ook hier zijn de toiletten langs de baan schaars aangeduid. In Bulgarije hebben we enkel Plovdiv bezocht waar de toiletten voor tussen 25 en 50 cent worden aangeboden. Een bediende onderhoudt de toiletten. Er is in ieder geval niet opvallend veel aandacht voor de mensen met een handicap.

Turkije

De Turken zijn erg creatief met het aanduiden van hun toiletten en de iconen die ze voor man- en vrouwentoiletten bedenken. Over het algemeen zijn de toiletten erg proper.

Eén iets waar je je in Turkije geen zorgen over hoeft te maken, zijn toiletten. Overal, maar dan ook overal, zelfs in de meest afgelegen plaatsen vind je signalisatieborden voor toiletten.

Toiletten aanbieden is hier een bron van inkomen. Ze worden voor tussen de ¼ ytl en 1ytl (ca. 0,06 en 0,5 euro) aan vrouw en man aangeboden. De enige uitzondering te Assos, maar dat was misschien omdat we daar buiten het toeristisch seizoen waren. . Speciale aandacht voor mensen met een rolstoel is er amper. Eerlijkheidshalve moet ik hier aan toevoegen dat ik ook geen mensen met rolstoel gezien, waarschijnlijk omdat ze thuis blijven. Er is vaak een overaanbod aan mannentoiletten als het aankomt op het aantal eenheden per sanitair blok. Rekeninghoudend dat hier de straat vooral voor de mannen is, vermoed ik dat dit geen ramp is. Want er wordt altijd naast een mannentoilet ook een vrouwentoilet aangeboden. Rijen van wachtende vrouwen heb ik in geen geval gezien! De Turken zijn erg creatief met het aanduiden van hun toiletten en de iconen die ze voor man- en vrouwentoiletten bedenken. Over het algemeen zijn de toiletten erg proper. Het overgrote deel van de publieke toiletten zijn Franse Wc's, maar op de toeristische plaatsen worden er vaak ook gewone toiletten aangeboden. Je vraagt best voor je naar het toilet gaat voldoende Wc-papier aan de bediende want dat is niet aanwezig in de Wc's zelf. De Turken wassen zich namelijk met water. De bedienden van de toiletten zijn uitsluitend mannen, en soms heel knappe jonge hippe mannen die voor dames een uitzondering maken en geen geld vragen. Gesproken van positieve discriminatie! De moskeeën bieden ook toiletten aan, maar als die aangeduid zijn, zijn ze ook betalend. Tot nu toe heb ik tijdens het lange reizen door Turkije geen enkele wildplassende man gezien, ondanks het feit dat ze de straten dag en nacht domineren. Toch drinken ze hele dag door thee, Tjaj. Zou er een relatie zijn tussen pinten consumeren en wildplassen?

Wat ook erg opmerkelijk is, is dat als je geen geld bij hebt of niet kan passen, ze je nooit weg sturen. Ik herinner me dat ik net voor de sluiting van het toilet in het St-Pieters station Gent i.p.v. 40 cent maar 30 cent bij me had. Het toiletbezoek werd me door de toiletmadam geweigerd. Schandalig! Ook zie ik vaak bij ons in België dat ze de kinderen terugsturen om met geld af te komen. Gesproken van civilisatiegraad!

Tussen **Nemrut Dađi** en **Malatya** zijn langs de weg op een heel opvallende en originele manier de alleenstaande toiletblokken aangeduid. Dat is het enige stuk weg in Turkije waar er onafhankelijk van pompstations en wegresterants alleenstaande toiletten met grote letters en signalisatie staan aangeduid. Al zijn het heel bescheiden toiletten die heel primitief zijn ingericht, ze zijn er! Het is aangeraden om u zelf te voorzien van papier en eventueel water. Ze kunnen soms niet voldoen aan de "Westerse hygiëne normen"!

Maar dan begint het, eenmaal als we in de super toeristische plaatsen aankomen, zoals **Antalya** en de archeologische sites **Aspendos**, **Perge**, etc., m.a.w. de zuidkust van Turkije. De dure sites die tot 15ytl ingang vragen, baten hun toiletten nog eens apart uit voor ongeveer 1 ytl (ca. 50 euro cent) per persoon. Iedereen is gelijk voor de wet en moet betalen. Aparte gratis urinoirs zijn nergens te bespeuren. Dit fenomeen hebben we enkel aan de erg toeristische sites van Turkije waargenomen. Gesproken van toeristische vervuiling in letterlijke en figuurlijke zin!

De lokale bewoners in het algemeen kennen hun plaatsen en betalen niet voor hun gebruik van sanitair. Als je bij hen in genade valt dan mag je hun gratis sanitaire accommodaties gebruiken die normaal verborgen zijn voor de "rijkere" toeristen.

In het winkelcentrum Kipa, in **Çanakkale** aan de Dardanellen, wordt een zeer goed uitgebaat sanitair gratis aan alle klanten, ook voor de mensen met een handicap, van het winkelcentrum aangeboden. Een bediende onderhoudt regelmatig de Wc's. Dit soort aanbod zijn we ook tegengekomen ergens op weg naar **Milas**, waar er talrijke winkels Outlet artikels, (vooral kledij en schoenen) verkochten.

Om volledig te zijn moet ik wel zeggen dat we tijdens ons ganse reis in Turkije, van West naar Oost en van Noord naar Zuid, maar één zaak zijn tegen gekomen, in **Bergamon**, waar

er geen Wc aan de klanten werd aangeboden. Als je toevallig naar de Wc moest, moest je bij zijn collega's concurrenten langs gaan. Wat nogal een ongemakkelijke situatie is, namelijk je eet bij hun concurrent maar je komt bij hen deponeren!

Op de grensovergang van Turkije - Griekenland via **Ipsala** zijn de toiletten gratis voor vrouw, man en kinderen. Ze hebben een mini-versie van een zittoilet wat wij volwassenen gebruiken voor de kinderen. In Gent plaatsten ze mini-urinoirs in de publieke toiletten. Dit gewoon even om het verschil aan te tonen!

Historische toiletten in Turkije

Al hoor ik vaak, in België bijvoorbeeld, dat de mensen voor propere toiletten geld over hebben, maar blijkbaar niet wanneer ze op vakantie zijn en bovendien niet verplicht worden te betalen zoals hier!

De toiletten van sommige moskeeën, gelegen in de druk bezochte plaatsen, worden betalend aangeboden. Ze zijn niet erg proper maar je kan ze appreciëren als je in nood bent. Zowel mannen- als vrouwentoiletten worden aangeboden, als worden de moskeeën vooral door mannen bezocht.

In Topkapi (het paleizencomplex van de Ottomaanse sultans) in **Istanbul** is het mooiste en het meest antieke deel van de toiletten aan de mannen gewijd. Maar ook vrouwen komen daar aan hun trekken zonder te betalen. Al is hun gedeelte minder aantrekkelijk. De kost van het sanitaire onderhoud is inbegrepen in de ingang die de bezoekers betalen. Dat kan niet gezegd worden in de zuidelijke sites zoals Aspendos en Perge.

In het 17de eeuwse Ottomaanse Isaak Paşa Paleis te **Doubayazit** (in het oosten van Turkije aan de grens met Iran) was het sanitair voor de harem voorzien van een goed uitgedacht rioleringsstelsel. Achter het toilet (een hurkmodel) was een waterreservoir voorzien dat diende om de 'boodschap' 4 km verder via de riolering in een riviertje te spoelen.

De Urarten (vanaf 9de tot 6de eeuw v.C.) waren nog veel vooruitstrevender dan de Ottomanen. Een heel mooi voorbeeld hiervan hebben we in **Çavuktepe** gezien. Ze leidden de menselijke uitwerpselen niet naar de dichtstbijzijnde rivier of een beek maar ze vingden ze op in septische putten die enkele kilometer van de site waar ze verbleven werden uitgegraven of in de stenen uitgekapt.

Ook in het verlaten middeleeuwse stadje van **Hasankeyf** zijn er relictten van goed uitgebouwde sanitaire eenheden in de nabijheid van religieuze gebouwen zoals kerken en moskeeën. Opnieuw er is geen historisch getuigenis van alleenstaande urinoirs die enkel door mannen kunnen worden gebruikt. De recente evolutie, het plaatsen van alleenstaande urinoirs, zoals in Nederland en België is tot op heden nergens anders van toepassing, noch in historische context noch in hedendaagse context. Misschien is dat een stap in de richting van een retrograde evolutie in het "geciviliseerde westen", vertegenwoordigd door België en Nederland.

Het Romeinse toiletbezoek in **Efes** was vooral een sociaal gebeuren, een plaats waar de belangrijke staatsmannen 'vergaderden' en vooral roddelden. Misschien werden belangrijke politieke beslissingen dan ook al tussen (de) pot en pint genomen. Om toch wat privacy te hebben, want de mannen zaten zowat bil aan bil naast elkaar, werd de toga netjes gedrapeerd. Een kanaaltje met stromend water voorzag de lui van schoonmaakmogelijkheden en een concert in het midden van de toiletruimte moest het plonzende geluid dempen. Hier kwamen natuurlijk geen vrouwen op bezoek. De publieke toiletten waren een mannenaangelegenheid!

Heden ten dage. Hoewel de toiletten binnen de site van Efes gratis aangeboden worden, zijn er rond de site voldoende toiletgebouwen die van het massatoerisme profiteren. De site is één van de duurdere sites, net als Pergamon en Troje (20 ytl de persoon). Maar ze voorziet erg propere gratis toiletten voor vrouw, man en gehandicapten. Er staat iemand voortdurend de toiletten voor de zwerm toeristen schoon te houden. En niemand heb ik gezien die vrijwillig een fooi achter liet. Al hoor ik vaak, in België bijvoorbeeld, dat de mensen voor propere toiletten geld over hebben, maar blijkbaar niet wanneer ze op vakantie zijn en bovendien niet verplicht worden te betalen zoals hier!

Nu zijn we op weg naar Griekenland, benieuwd wat we daar vinden!